

De verdwenen Doopsgezinde Gemeenten in Friesland.

door

H. J. BUSÉ.

Men kan, gewagend van de verdwenen Doopsgezinde Gemeenten in Friesland, geen oorzaak opgeven waardoor haar ledental zoo sterk verminderde. In zijn „Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland”¹⁾ geeft Blaupot ten Cate als oorzaken op „die tot de vermindering en het verval van ons genootschap vooral in Friesland hebben meegewerkt”: gemengde huwelijken, gebrek aan geschikte leeraars, Hervormde proselieten-makerij, den invloed van den geest des tijds, enz. Maar het is niet na te gaan, welke der door hem opgesomde redenen van toepassing zijn op iedere der verdwenen gemeenten. Alleen staat vast, dat deze te niet gingen, doordat haar ledental en finantieele toestand steeds achteruitgingen.

Het is over het laatste, dat ik iets wensch mede te deelen. Al dadelijk dient opgemerkt, dat niet alle door Bl. t. C. opgegeven gemeenten inderdaad „verdwenen” zijn te noemen. Deze schrijver neemt aan, dat „op plaatsen, waar Leenert Bouwens meer dan 25 personen gedoopt heeft, hoogst waarschijnlijk in dien tijd gemeentelijke vereenigingen bestaan hebben”.²⁾ Deze meening nu leidt op een dwaalspoor, want hierbij is te weinig rekening gehouden met aardrijkskundige omstandigheden en plaatselijke toestanden. Zoo vermeldt Bl. t. C. de gemeente

¹⁾ Blz. 248—252; blz. 386 ²⁾ T. a. p., blz. 89.

Ipecolsga als ontstaan tusschen 1550 en 1580, terwijl hij voor het ontstaan der gemeente te Woudsend de jaren tusschen 1600 en 1620 opgeeft. Doch beide plaatsen zijn eigenlijk één. In beiden woonden Doopsgezinden, doch daar Ipecolsga oorspronkelijk meer, maar later zooveel minder inwoners telde dan Woudsend, kan hoogstens van een naamsverwisseling gesproken worden. Dit voorbeeld staat niet op zichzelf, vooral niet in het aan buurten en gehuchten zoo rijke Friesland. In de dagen der Doopsgezinde Reformatie, toen lijf en goed telkens gevaar liepen, doopten Leenert Bouwens e. a. bij voorkeur in kleinere, meer afgelegen plaatsen; maar zoodoende werd het zwaartepunt van hetgeen Bl. t. C. eene gemeentelijke vereeniging noemt, telkens verlegd; en waar men in den eersten tijd geen vast vermaanhuis bezat en gedwongen was op geheime plaatsen samen te komen, waar bovendien vooral op het platteland alle organisatie ontbrak en talrijke Doopsgezinden over wijden omtrek verstrooid woonden, dikwijls zonder elkander te kennen, daar kan men hoogstens spreken van een groep verspreide Doopsgezinden met een tijdelijke verzamelplaats als centrum. Het ligt dus voor de hand, dat men vaak tevergeefs zal zoeken naar gegevens omtrent menige door Bl. t. C. opgegeven „verdwenen” gemeente.

Daar is nog een andere bron, wier water minder troebel is. Ik bedoel het Archief der Friesche Doopsgezinde Sociëteit, door Bl. t. C. ontegenzeggelijk te weinig geraadpleegd. Doch deze bron begint eerst in 1695 te vloeien en ook vóór dien tijd kunnen gemeenten te niet gegaan zijn. Toen deze Sociëteit, de oudste in ons land, 16 Mei van dat jaar te Leeuwarden werd opgericht, maakte een zekere Ulke Wijtses ¹⁾ aanteekening van het dien dag ver-

¹⁾ Tevergeefs zocht ik naar dezen Ulke. Een Leeuwarder Leeraar was hij niet. Misschien een Harlinger? Ook de Boekhouders der Sociëteit waren van 1696—1787 Harlingers. Zie Bl. t. C. blz. 187.

handelde, en waar hij de jaarlijksche contributie van 3 stuivers voor elk niet gealimenteerd lid opgeeft, kunnen wij ook ongeveer het zielenaantal der toenmalige Friesche gemeenten opmaken, al wordt in de Resolutieboeken dikwijls geklaagd, dat sommige gemeenten het aantal harer niet gealimenteerde leden te laag opgaven.¹⁾ Ook vinden we in de boeken dezer Sociëteit menige belangrijke bijzonderheid omtrent 14 thans geheel verdwenen gemeenten, t. w. Arum, St. Anna-Kerk, Bakhuizen, Blessum, Buitenpost, Dokkum, Kollum, Kollumerzwaag, Legemeer, Sandvoorderijp, Sloten, Stiens-Hijum, Tjummarum en Trijnwouden.

Een niet minder belangrijke bron vindt men in de archieven der nog bestaande gemeenten, waarmede de verdwenenen zijn samengesmolten. Verder, niemand kan zeggen hoeveel kennis wij nog zouden putten uit familie-papieren, dewijl vooral onze kleinere gemeenten echte huisgemeenten waren, de administratie meestal weinig omslachtig was en de eenvoudige mannen die haar voerden de gemeentelijke bescheiden vaak met hun eigene vermengden,²⁾ ja niet zelden als hun eigendom beschouwden.

De ondergang dier verdwenen gemeenten is zeker geen verkwikkelijk sehouwspel. Doch misschien kan hunne geschiedenis de kleine en zwakke in onzen tijd dienen als bakens in zee.

Mogen zij allen behouden blijven!

¹⁾ Men zie de volledige lijst bij Bl. t. C. t. a. p., blz. 188, 189. Al kan men nu volgens dezen maatstaf het volledig aantal leden geenszins bepalen, men bedenke, dat de Doopsgezinden in vroegeren tijd hun armenzorg uitstekend geregeld hadden. Daarvan getuigen hunne „Armeboeken”, de oudste archiefstukken in de meeste gemeenten. Sinds Menno's dagen duldden zij niet, dat er een bedelaar onder hen was.

²⁾ Minder vruchtbaar komt mij een onderzoek voor in de Archieven der Burgerlijke gemeenten, hoewel men er altijd wel een paar Doop- en Trouwboeken vindt, die in de dagen van Napoleon waren opgeëischt en er gebleven zijn.

I. *Arum.*

Blaupot ten Cate zegt:¹⁾ „In 1815 stierf Arum als Gemeente uit en hield de predikdienst hier op.” Men meene echter niet, dat Arum, waar tusschen 1620 en 1640 een gemeente ontstond, tot 1815 zelfstandig was. Zij was dit reeds niet meer toen in 1695 de Sociëteit werd opgericht. Zij schijnt altijd klein en zwak geweest te zijn en werd waarschijnlijk reeds vroeg met Pingjum verbonden. De Pingjummer leeraren traden in het vermaanhuis te Arum op. Toch ontbreken de bewijzen eener betrekkelijke zelfstandigheid niet geheel. Al sloot Arum zich niet bij de pas opgerichte Sociëteit aan, zij genoot van 1695 af een subsidie van f 100.— 's jaars, en de Boekhouder van Pingjum noteerde in zijn Armenboek, waarboven hij schreef: „de Gemeenten te Pingjum en Arum”, de collecten in beide gemeenten afzonderlijk. Dit was nog het geval van 1806—1815, in welk laatste jaar het vermaanhuis te Arum gesloopt werd. Sedert dien wordt deze gemeente niet meer genoemd. Vruchteloos zoekt men in het Archief te Pingjum of te Witmarsum naar eenig naricht omtrent haren ondergang. Wij moeten dus aannemen, dat het aantal leden in 1815 niet noemenswaard meer was en dat er geen geldmiddelen waren. Geen Armenboek, zelfs geen enkele naam bleef bewaard.

II. *St. Anna-Kerk.*

Een der oudste gemeenten in Friesland is St. Anna-Kerk. Gesticht tusschen 1537 en 1550 telde zij in den aanvang niet minder dan 234 leden. Doch men houde hierbij in het oog, dat hier sprake is van een gemeentelijke vereeniging van St. Jacobi-, L. Vrouwen- en St. Anna-Parochie, gezamenlijk het Bildt genoemd, doch sedert 1644 St. Anna-Kerk geheeten. Alleen door Leenert Bouwens werden hier tusschen 1563 en '68 36 personen, tusschen

¹⁾ Blz. 245.

1568 en '80 161 en dus in het geheel 197 personen gedoopt; en Bl. t. C. deelt het bericht van den predikant Greidanus mede, „dat omstreeks 1570 verre de meeste Bildt-meijers de leer van Menno beleden”.¹⁾ Bij de oprichting der Sociëteit telt St. Anna-Kerk \pm 95 leden, doch na 1735 ging de gemeente in ledental en geldmiddelen sterk achteruit. Zij behoorde niet langer tot „de bekwaamste en meest contribueerende gemeenten”, maar heeft sedert 1744, toen zij een harer meest vermogende leden door den dood verloor „dankbaar” de ondersteuning der Sociëteit genoten. Toen reeds was het echter met hare zelfstandigheid voor goed gedaan. Was zij van 1738 tot 1806 met Oudebildtzijl vereenigd, toen in het laatstgenoemde jaar haar vermaning werd gesloopt, gingen hare overgebleven leden tot deze gemeente over.²⁾ Het waren slechts drie oude mannen, die zich voegden bij de 12 leden, waaruit de gemeente Oudebildtzijl destijds bestond en ook deze 12 waren bijna allen grijsaards. Bl. t. C. vergist zich echter, als hij voor het slopingsjaar der oude vermaning te St. Anna-Kerk 1806 opgeeft. Van 1808—1812 toch diende het als barak voor de Fransche soldaten en eerst in 1869 werd zij afgebroken.

Wat nu de geldmiddelen in 1806 betreft, geeft het archief te Oudebildtzijl deze voorstelling: Reeds vóór 1695, toen er twee predikplaatsen waren, nl. een te St. Anna en een te Oudebildtzijl, hadden deze gemeenten gemeenschappelijke goederen, door erfenis verkregen. In 1729 nl. 5 $\frac{1}{2}$ morgen weiland,³⁾ thans nog eigendom der gemeente Oudebildtzijl en tusschen 1795 en '98 13486 gld. 13 st. en 8 penningen. Waar deze gelden gebleven zijn,

¹⁾ T. a. p., blz. 90.

²⁾ Zeer mysterieus daarom, dat de in 1826 gebouwde kerk te Oudebildtzijl in een behoefte scheen te voorzien en ook, dat met dien bouw het kapitaal der gemeente verdwenen was.

³⁾ Het woord „morgen” herinnert als zooveel in 't Bildt aan de N.-Holl. pachters, die na 1505 zich aldaar vestigden. Zie Bl. t. C., blz. 90.

is niet meer na te gaan. Wellicht werden zij ten deele verbruikt, toen in 1806 te Oudebiltzyl de nieuwe kerk werd gebouwd. Vast staat, dat na dien bouw nog slechts *f* 477.— in kas waren en het jaar daarop de gemeente *f* 111.— schuld had.¹⁾

III. *Bakhuizen.*

Een onderzoek naar de gemeente Bakhuizen loont de moeite zeer. Tusschen 1600 en 1620 ontstaan, telde zij bij de oprichting der Sociëteit 38 à 40 niet gealimenterde leden, totdat zij in 1799 met Warns samensmolt. In eenige preeken van den Warnser Leeraar Atse Wijtses vond Ds. G. E. Frerichs in 1864 een handschrift, waaruit blijkt dat Bakhuizen sedert 1768 sterk achteruitging. De gemeente werd toen door vermaners van buiten bediend. In een Armen- tevens Resolutieboek der Warnser gemeente van dien tijd vinden wij het volgende vermeld:

„De ondergeteekenden, Leeden van de gewezen Doops- gesinde Gemeente te Bakhuizen verklaaren Door Deesen, met schaade en voordeel overgegaan te zijn tot de Doops- gesinde Gemeente te Warns, met Consent en toestemming van derselver geheele Broederschap en Dus verpligten wij ons hun medebroeders en Susters de voorgeschreven Gemeente te sullen mainteneeren.

Actum Wars, 23 December 1799”.

Hierachter volgden de namen van 9 Broeders, leden der gemeente van Bakhuizen. Ook de bezittingen, waarmede de gemeente overkwam, waren niet talrijk. De vermaning, uit de hand verkocht, bracht *f* 150.— op. Een huis met erf en eenig land bij de vermaning behoorend werd in 1802 publiek verkocht voor *f* 355.14. Nog dient vermeld, dat Bakhuizen steeds hare drie-stuivers-gelden aan de

¹⁾ De opgaven zijn ontleend aan een oud Reken- en Lidmatenboek dezer gemeente, van 1695—1858. Toen St. Anna in 1873 weer herleefde en een afzonderlijke gemeente werd, had zij dus geen recht meer op de 5½ morgen weiland.

Sociëteit opbracht, doch nooit eenige subsidie van haar genoot. Ook van deze gemeente is geen oorzaak op te geven van haar achteruitgang in ledental en geldmiddelen.

IV. *Blessum.*

Te Blessum ontstond een gemeente tusschen 1600 en 1620. Ook van deze gemeente rust de vroegste geschiedenis in het duister. Uit de Sociëteitsboeken blijkt, dat zij in 1695 24 à 32 niet gealimenteerde leden telde en een zeer belangstellende gemeente was. Rijk was zij nooit, en in 1745 moest zij de ondersteuning der Sociëteit inroepen tot haar einde in 1819. In dit jaar bood de Kerkeraad aan „om de roerende en onroerende goederen der gemeente mèt de behoeftigen aan de Sociëteit over te dragen of, indien dit geweigerd wordt, alsdan de roerende en onroerende goederen publiek of uit de hand te verkoopen, de kooppenningen te ontvangen en daarvan zoover zulks strekt, de armen te onderhouden totdat gemelde som zal zijn uitgegeven”. De Sociëteit ging hierop niet in, doch stond voor dat jaar nog een subsidie toe van f 128-11-0. In den verkoop liet zij de gemeente vrij.

Bl. t. C. geeft op,¹⁾ dat zij met 17 leden werd opgelost in de gemeente van Baard, doch uit het lidmatenboek dezer gemeente blijkt, dat dit 23 moet zijn en dat er bij de samensmelting in 1821 nog 30 leden waren, waarvan zich 10 bij de Hervormde gemeente van Blessum aansloten.²⁾ Het archief van Baard vermeldt verder, dat de Kerkeraad der Doopsgezinde gemeente te Blessum 22 April 1820 Grietman en Assessoren van Baarderadeel verwtitigde, dat hij 18 Maart j.l. de gemeente mondeling had bijeengeroepen om te beslissen of zij 1° zich wenschte te vereenigen met de Hervormde gemeente van Blessum, 2°. met de Doopsgezinde gemeente van Baard, of 3°. zich tot

¹⁾ Blz. 245.

²⁾ De cijfers 23 en 30 kloppen niet, of men moet aannemen, dat in den tijd van overgang nog 3 leden zich bij de 20 voegden.

Z. M. den Koning wenschte te richten, om consent tot verkoop der vastigheden. Tegen 's middags twee uur bijeengeroepen, verscheen niemand. Om vier uur daagde één lid op en met hun vieren besloten zij, dat Blessum met de gemeente Baard zou samensmelten en wel onder de volgende voorwaarden:

1°. Baard neemt alle bezittingen en schulden over. 2°. Baard neemt ook de ruim 30 leden, „zonder onderscheid” over.

De verkoop der vastigheden had nog al voeten in de aard. Volgens Koninklijk Besluit van 10 October 1814 moest daartoe vergunning worden verleend door den Gouverneur der provincie, een vergunning die niet gegeven werd, voordat duidelijk gebleken was, dat de gemeente niet langer kon bestaan. Bij het verzoek om toestemming schrijft de Kerkeraad dan ook „dat de gemeente ongeveer twee jaar geen openbare godsdienstoefening gehad had en alle pogingen om haar in stand te houden vruchteloos waren geweest”, en belooft van de verkochte goederen „de armen te zullen onderhouden totdat gemelde som zou zijn uitgegeven”. Hierop werd de toestemming verleend en 26 Februari 1820 werden verkocht een huis met tuin voor *f* 505.—, een paardenstal voor 10 paarden voor *f* 110, een huisstede voor *f* 66-75-0, en een derde part in een stuk weiland voor *f* 215.—, te zamen *f* 896-75-0.

Hier tegenover stonden de volgende schulden: Aan voorschot-onderhoud van een armlastigen broeder *f* 100-20-; aan een chirurgijn uit Leeuwarden wegens behandeling van dezen broeder, die „bij een brand zijn lichaam had beschadigd, zoodat hij het overige van zijn leven niet in staat is den kost te winnen”, *f* 42.—. De rekening kon dus voor Baard wel uit.

Behalve de archiefstukken te Baard, waarin het bovenstaande is vermeld, herinnert nog aan Blessum een tuin even buiten dit dorp, ± 30 roeden groot, die nog heden door de gemeente Baard wordt verhuurd voor *f* 9.— 's jaars en het in 1820 verkochte huis met tuin heet nog altijd

„het vermaningshuis”. Thans is het als zoo menig ander verkocht vermaningshuis een arbeiderswoning. Welsprekend getuigenis van den eenvoud der Doopsgezinde vadersen.

Namen nu alle 30 leden van Blessum genoeg met de beslissing van het bewuste viertal broeders? In geenem deele! Wij zagen reeds, dat 10 leden zich bij de Hervormde Kerk te Blessum aansloten. Deze strekten de Doopsgezinde vrijheid toch wel wat ver uit.

V. *Buitenpost.*

De gemeente Buitenpost ontstond tusschen 1620 en 1640. Bl. t. C. geeft bij haar oorsprong op 14 leden, doch volgens een vroegere dan door hem geraadpleegde dooplijst, werden deze 14 leden door Leenert Bouwens aldaar gedoopt tusschen 1568 en 1580, en zoo zou te Buitenpost dus een gemeente zijn ontstaan tusschen de laatstgenoemde jaren. Tot 1745 werd zij, die niet bij de Sociëteit was aangesloten, gecombineerd met Kollum, dat wel bij de Sociëteit was aangesloten en waardoor wij menige bijzonderheid omtrent Buitenpost kunnen te weten komen. Zoo is o. a. bekend, dat in 1751 deze gecombineerde gemeenten door de Sociëteit als één gemeente werden beschouwd en behandeld, totdat zij in 1835 beide samensmolten met Suurhuisterveen. Uit het archief dezer laatste gemeente werden wij gewaar, dat de gemeente Buitenpost-Kollum in dat jaar nog slechts 6 Broeders telde. Hare bezittingen waren toen:

a. De vermaning te Buitenpost, thans nog als twee arbeiderswoningen verhuurd, en

b. Drie inschrijvingen Grootboek Nat. Werkel. Schuld, respectievelijk groot *f* 1200.—, *f* 1000.— en *f* 600.—, welke stukken echter 8 Augustus 1909 zijn verkocht.

VI. *Dokkum.*

De eertijds zoo aanzienlijke Doopsgezinde gemeente van Dokkum, zegt Bl. t. C. ontstond tusschen 1537 en '50 en telde aanvankelijk 453 door Leenert Bouwens gedoopte

leden.¹⁾ Doch in 1695 was zij reeds zoo sterk in ledental verminderd, dat niet meer dan 164 à 166 niet gealimenterde leden konden worden opgegeven. Bekend is, hoe deze gemeente de eerste en eenige is geweest in Friesland, die in 1798 gehoor gaf aan de circulaire van 1796, waarbij de Remonstrantsche Broederschap ook alle Doopsgezinde gemeenten opriep, „om zich met hen tot eene Algemeene Christelijke Gezindte te vereenigen”. Sedert 1798 heet deze gemeente dan ook „de Vereenigde Doopsgezinde en Remonstrantsche Gemeente”. Evenzeer bekend is, dat zij op haar verzoek om lid der Sociëteit te blijven, 5 September van dat jaar daartoe toestemming verkreeg „mits hare onderlinge overeenkomst niet tegen het Sociëteitsreglement streed”. Sedert 6 Juni 1800 heeft echter dit lidmaatschap opgehouden en met dit jaar eindigt hare geschiedenis als Doopsgezinde gemeente en is zij onder de verdwenen gemeenten te tellen.²⁾

VII. *Kollum.*

Over de tusschen 1550 en 1580 ontstane gemeente te Kollum is na hetgeen omtrent Buitenpost werd meegegeeld, weinig meer te zeggen omtrent haar verval en ondergang. Wel vermelden de Sociëteitsboeken veel omtrent hare geschiedenis, doch dit heeft geen betrekking op het in deze bladzijden behandelde onderwerp. Aanvankelijk was Kollum een zeer aanzienlijke gemeente, daar Leenert Bouwens er volgens Bl. t. C. niet minder dan 228 personen

¹⁾ De opgave van Bl. t. C. is alweer onjuist. Gespecificeerd moet zij aldus luiden: tusschen 1551 en '57, 110; tusschen '57 en '63, 17; tusschen '63 en '68, 118; tusschen '68 en '80, 191. Totaal 436. De gemeente ontstond dus tusschen 1551 en 1557.

²⁾ Behalve in de Resolutieboeken der Sociëteit vindt men de geschiedenis dezer samensmelting o. a. bij Bl. t. C., blz. 230 vv. Sommige Doopsgezinden aldaar, zich houdend aan Doopsgezinde geschiedenis en traditie, voegden zich bij Dantumawoude. (Zie Bl. t. C., blz. 232).

doopte; ¹⁾ doch uit het feit, dat er in 1695 niet meer dan 20 niet gealimenteerde leden waren, blijkt, dat zij toen reeds haar belangrijkheid had verloren; en daar Kollum-Buitenpost bij hare vereeniging met Surhuisterveen 10 leden telde of volgens een andere opgaaft 6 Broeders, ²⁾ mag worden aangenomen, dat onder dit tiental ook zusters behoorden.

VIII. *Kollumerzwaag.*

Werden te Kollumer-Nieuw Kruisland reeds tusschen 1568 en '80 8 personen door Leenert Bouwens gedoopt, tusschen 1600 en '20 ontstond in het naburige Kollumerzwaag een gemeente met 101 zielen. Ook deze gemeente was bij de oprichting der Sociëteit, toen zij slechts 40 niet gealimenteerden telde, sterk achteruit gegaan. Rijk in middelen was zij nooit en sedert 1730 werd zij gesubsidieerd. Dikwijls klaagde zij ter Sociëteitsvergadering „dat zij van geen leeraar voorzien zijnde, de geestelijke spijs moest derven en door dat gebrek waarschijnlijk ten eenmaal zoude te gronde gaan”. Zij wist haar bestaan te rekken, door in 1729 op raad der Sociëteit gezamenlijk met Kollum een leeraar te beroepen. Doch reeds in 1746 bestond deze combinatie niet meer, daar Kollum toen vereenigd met Buitenpost voorkomt. In 1739 vroeg Kollumerzwaag verdubbeling der subsidie aan, doch ontving met het oog op de Sociëteitskas slechts de gewone ondersteuning eener noodlijdende gemeente, nl. f 40.—. Toen de Sociëteit later beter bij kas was, ontving Kollumerzwaag ook hooger subsidie, van 1808 tot '12 zelfs f 135.55. Doch geen hulp mocht baten. Ontving zij van 1812 tot 1841 f 118.55, in 1844 werd zij voor goed vereenigd met Dantumawoude, in welker archief echter niets omtrent de verdwenen gemeente te vinden is. Ook hier was vereeni-

¹⁾ Namelijk, tusschen 1551 en '57, 4; tusschen 1563 en '68, 21; tusschen 1568 en '80, 201. Te zamen 226.

²⁾ Zie bij Buitenpost.

ging de eenige oplossing. Reeds in 1819 was de kerk geheel vervallen en kon de Sociëteit aan haar verzoek om ondersteuning voor een nieuw te bouwen kerk te Zwaagwesteinde niet voldoen. Toch scheen de zich verplaatsende gemeente wel levensvatbaarheid te hebben; de Kerkeraad schrijft dat te Zwaagwesteinde „ten minste negentig zielen der gemeente woonachtig zijn”. Men bedenke echter, dat de menschen „in de heidestreek” bijna allen arm zijn. Er was echter reden voor de Sociëteit tot weigering der vraag. Terecht schrijft Ds. G. Heeringa „de weinige leden te Kollumerzwaag, laksche kerkgangers als zij toch reeds waren, zouden wellicht moeilijk te bewegen zijn geweest, om telkens naar Zwaagwesteinde te gaan”.¹⁾

IX. Legemeer.

Tusschen 1600 en '20 doopte de Oudste Jacob Teunis te Legemeer 14 personen. Deze Oud-Vlamingsche gemeente was in 1695 zoozeer vooruitgegaan, dat zij 33 niet gealimenteerde leden bezat. Zij was echter dikwijls vacant, zoodat in 1710 de gemeente Sloten door de Sociëteit werd aangewezen om tevens in den dienst te Legemeer te voorzien. In 1717 weer vacant geworden, werd zij tot 1720 door Woudsend geholpen. Tot 1724 werd Legemeer nu met Joure samen om de 14 dagen bediend door den Woudsender vermaner Rintje Obbes.²⁾ Toen ried de Sociëteit aan „dat de vrienden van Legemeer hen somwijlen bij de naeste vergaderingen ter gehoor van Gods woord souden begeven, temeer wijl zij met geen armen beswaart, de wekelijkse collecte van aalmoessen niet volstrekt nodig

¹⁾ „De Doopsgezinde Kerk te Zwaagwesteinde”, Doopsgez. Bijd. 1903. 5 Mei 1816 werd deze kerk ingewijd door Ds. A. H. Bosma, de laatste liefdeprediker te Kollumerzwaag.

²⁾ Dat deze vermaner ook te Joure predikte, is echter uit de Sociëteitsboeken niet op te maken. In 1724 vertrok hij naar de gemeente Zwartsluis.

hebben; en aan den anderen kant worden de naestwonnende leeraers vriendelijkst verzoght deze gemeente de geestelijke spijs zomwijlen mede te deelen, waardoor de band van broederschap loffelijk word behouden en oude zoo wel als jonge gelegenheid hebben om in Evangelische waerheden te worden onderwezen". Deze toestand duurde voort tot 1731, toen de gemeente voor goed noodlijdend werd. Met Sloten en Joure werd zij tegen *f*2.— per preekbeurt bediend, maar ging toch in ledental gaandeweg achteruit. Had zij in 1770 Sloten nog geholpen, vijf jaar later werd Legemeer bij Sloten ingelijfd. Hare fondsen echter werden, daar ook Sloten moeite had staande te blijven, beheerd door de Sociëteit, die daarvan hare laatste leden onderhield. Legemeer telde ten slotte niet meer dan 7 leden, van welke nog 2 zich bij Akkrum aansloten en 1 elders een goed heenkomen zocht. De bezittingen waren „twee Landschapsobligatiën, samen groot *f*1163.— en *f*75.— gereed geld. Vier jaar later, in 1779, toen ook de dagen van Sloten waren geteld, sloten de leden dezer gemeente met de 4 van Legemeer zich bij Balk aan.

X. Sandvoorderrijp.

Bl. t. C. deelt mee, dat Leenert Bouwens te Sandvoorderrijp tusschen 1540 en '80 35 personen doopte ¹⁾ en dat in die jaren aldaar dus een gemeente ontstond. In 1695 was het aantal leden reeds geslonken tot 20 à 24. Ook deze gemeente was niet met aardsche goederen gezegend, zoodat zij in 1705 de hulp der Sociëteit moest inroepen. Daarna echter heeft zij nimmer eenige subsidie genoten en zette in stilte haar armoedig bestaan voort. Hare geschiedenis ligt in het duister en het archief der gemeente Workum met welke zij eindelijk samensmolt, bevat zoo goed als niets om den donkeren sluier op te heffen. Alleen staat vast, dat zij bij deze samensmelting hare be-

¹⁾ Volgens een andere dooplijst tusschen 1551—'57, 13; tusschen 1563 en '68, 16; totaal 29.

zittingen ten bedrage van / 1000.— aan Workum overdroeg. Haar ledental schijnt toen niet noemenswaard geweest te zijn. Ds. T. H. Siemelink¹⁾ stelt haar voor als een buitengemeente van Workum met betrekkelijke zelfstandigheid. Nu waren hare leden inderdaad te Workum ingeschreven; maar het komt mij voor, dat Sandvoorderrijp met het oog op hare betrekking tot de Sociëteit in de eerste jaren van haar bestaan tot ± 1705 een grootere zelfstandigheid moet hebben genoten dan Siemelink vermoedt. Haar getal leden door Leenert Bouwens gedoopt, hare 24 niet gealimenterde leden, het feit, dat zij tot 1700, toen zij als behoorend tot de Zuiderklasse in den langdurigen strijd met de Sociëteit werd gemengd, getrouw hare drie-stuivers-gelden opbracht, getuigen zeer zeker van een bepaalde zelfstandigheid, die Sandvoorderrijp doen meetellen onder de verdwenen Friesche Doopsgezinde gemeenten.

XI. *Sloten.*

Na hetgeen omtrent het verval en den ondergang van Legemeer is megedeeld, kunnen wij ten opzichte van de gemeente Sloten kort zijn. Had Leenert Bouwens er tusschen 1550 en '80 niet minder dan 62 personen gedoopt,²⁾ bij de oprichting der Sociëteit, toen ook Sloten zich terstond aansloot, telde de gemeente niet meer dan 40 tot 46 niet gealimenterden. In 1748 groeide haar ledental wederom aan, toen de Doopsgezinden van de Lemmer zich bij haar aansloten.³⁾ In ruime mate genoot zij steeds den steun der Sociëteit tot 1721, toen zij zich zelve kon helpen en dit een halve eeuw volhield. Toen ving haar lijden aan. Over haar vereeniging met Legemeer noch

¹⁾ Zie zijn interessant artikel „Geschiedenis der Doopsgezinde Gemeente van Workum” in de Doopsgez. Bijdrage van 1890.

²⁾ Tusschen 1551 en '57, 24; tusschen '57 en '63, 6; tusschen '63 en '68, 29; totaal 59.

³⁾ Bl. t. C. blz. 89 vermeldt, dat L. Bouwens er 23 personen doopte.

over de samensmelting dezer beide gemeenten met Balk behoeven wij hier iets te zeggen. Wel moet iets uit hare laatste levensjaren worden vermeld, dat een kijk geeft op de soms zonderlinge wijze, waarop met de gemeentebe-zittingen werd rondgesprongen. De Leeraar Hidde Uiltjes had tot zijn dood toe, in 1785, de fondsen der gemeente beadministreerd „daar in die kleine gemeente uit geringe leden bestaande, geene waren die schrijven konden”. Zijn weduwe droeg nu het beheer op aan haar zwager Arjen Ennes, wiens boedel na zijn dood insolvent bleek. Bij onderzoek vond men de geheele administratie in de war en werd de schuld der gemeente zelfs op *f* 1000.— geschat. Deze schuld werd betaald door de opbrengst van „een halve vogelkooi”¹⁾ en een huis binnen de stad gelegen. Na schulddelging restte de gemeente *f* 800.— en het vermaanhuis. Nog korten tijd werd Sloten bediend door drie leeraren uit de buurt tot 1789, toen de enkele leden zich bij Balk aansloten. Omtrent dit alles raadplegen wij te vergeefs het archief dezer gemeente. Vermoedelijk is veel medegenomen naar Amerika, in 1763. Wij ontstaken ons licht voornamelijk bij de Sociëteit.

XII. *Stiens-Hijum.*

De thans verdwenen gemeente Stiens-Hijum heet nu eens naar de eene dan weer naar de andere plaats. Zoo staat bij de oprichting der Sociëteit de naam Stiens vermeld, terwijl in 1725 wordt Hijum opgegeven, doch op de lijst der gemeenten in het Resolutieboek der Sociëteit lezen we „Hijum en Stiens”. Het was een kleine en finantieel zwakke gemeente, die in 1635 \pm 30 leden telde.²⁾

¹⁾ Natuurlijk wordt een eendenkooi bedoeld, waarin ook wel andere vogels gevangen worden.

²⁾ Bl. t. C. biz. 189, noot 9, geeft op, dat Hijum in 1713 slechts 15 niet gealimenteerde leden telde. Deze schrijver vergist zich wanneer hij schrijft, dat H. in 1713 voor het eerst in de Sociëteitsboeken voorkomt.

Dit wijst op vooruitgang, daar Leenert Bouwens er tusschen 1580 en 1600 16 personen had gedoopt, nl. 7 te Hijum en 9 te Stiens. Er was slechts één leeraar en één vermaanhuis, dat te Hijum stond. Reeds in 1696 ontving zij van de Sociëteit f50.— subsidie en dit geschiedde tot 1700 toe. Ook in 1703 en '04 ontving zij deze ondersteuning, doch daarna werd deze teruggebracht op de gewone, nl. f40.—. Hoelang, is onbekend, doch zeker ontving zij van 1722 tot 1770 geen subsidie. Omstreeks 1789 was haar vermaning zeer bouwvallig geworden, zoodat een lijst geopend moest worden „tot het bouwen van een nieuwe kerk voor de Hijumer Doopsgezinde Gemeente, in plaats van derzelve oude kerk staande te Hijum, om nu te Hallum te bouwen.¹⁾ Toen Hijum in 1779 met Hallum samensmolt uit gebrek aan leden en geldmiddelen, bezat zij acht pondemaat weiland, thans nog met enkele huisjes het geheele bezit der Hallumer gemeente. Te Stiens woonde toen reeds geen Doopsgezinden meer; ²⁾ deze gemeente was reeds vóór 1726 te niet gegaan.

XIII. *Tjummarum.*

Nadat tusschen 1563 en '68 door Leenert Bouwens 5 personen te Tjummarum gedoopt waren, ontstond er ongeveer 1610 eene gemeente, die zich in 1695 met ongeveer 32 niet gealimenteerde leden bij de Sociëteit aansloot. Ook Tjummarum was arm. Zoo moest de Sociëteit in 1721 nog f20.— voor haar betalen, die zij schuldig was gebleven aan haren „om sekere voorvallen van eenige disputen met de gereformeerde predikanten daar omtrent” uit het land gebannen leeraar Marten Jacobs van Berlicum. In 1722 vervulde de Harlinger leeraar Reinder Jansz aldaar den dienst, waarvoor hij f30.— uit de Sociëteitsontving, terwijl Franeker beloofde een vijfde der beurten

¹⁾ Zie het artikel van Ds. S. Wartena in de Doopsgez. Bijdr. van 1910, blz. 125.

²⁾ Zie Bl. t. C. blz. 244, noot 95.

te zullen vervullen „uit liefde” en Leeuwarden 4 zomerbeurten vrijwillig op zich nam. In 1724 kreeg Tjummarum weer een eigen leeraar in Wijbe Sierks, die van Baard tot haar overkwam, doch hetzelfde jaar nog vertrok. Terstond daarop werd de gemeente weer door twee leeraren bediend en ontving zij opnieuw f40.— subsidie, die zij tot haren ondergang in 1760 genoot. Hoe arm de leden waren, bewijst het feit, dat zij in 1747 zelfs niet één armlastige zuster kon onderhouden. De afgevaardigden van Tjummarum leggen herhaaldelijk op de Sociëteitsvergaderingen den kommervollen toestand bloot, drukken de wenschelijkheid uit, dat Franeker haar zal opnemen en bedanken hartelijk „voor de genootene Onderstandsgelden”. Aan Franeker zelve was door de eenvoudige Broeders dit verzoek nog niet meegedeeld en — zoo lezen we in de Resolutieboeken der Sociëteit, — „deze gemeente zal dus met hare beslissing zoolang wachten, niet twijfelende of het verzoek zal worden ingewilligd”. In 1762 werd het verzoek door Franeker ingewilligd, hoewel nog steeds door Tjummarum geen rekening van voor- en na-deelen was gedaan. In een „protocol van Ledematen bij de Franeker Gemeente” lezen we: „In 1762, op den 1 Julij is Fedde Sjerps, Diaken van de Gemeente te Tjummarum, met de goederen en de Leden dier Gemeente, tot de onze overgegaan”. De klacht van Franeker als zou deze diaken geen rekening en verantwoording hebben gehouden, is dus onjuist. Maar deze Kerkeraad schijnt zich meer vergist te hebben. Zoo lezen we in het „Verslag der Doopsgezinde Gemeente te Franeker, opgemaakt April 1839” naar aanleiding van bovengenoemd protocol: „De hoegroothed dier Fondsen noch het getal der leden wordt vermeld”. Toch lezen we in het Rekenboek dezer gemeente onder dagteekening van 1 Juli 1762: „Ontvangen bij gedaane Rekening van Fedde Sjerps aan Geld f2-12-4. En dit was niet het eenig bezit van Tjummarum. Geheel achter in het zoo pas vermelde Rekenboek staat pro memorie opgeteekend, dat genoemde diaken als bezittingen

zijner gemeente aan Franeker overgaf: 1 Landschapsobligatie van 500 Caroly-guldens, 1 dito van 275 en 1 van 250. Verder „een vermaninghuis staande te Tjummarum, bezwaart met $\frac{3}{4}$ floreen schattinge en 21 st. Grondprijs”. Dit alles was dus in April 1839 over het hoofd gezien. De finantiën waren dus in beteren toestand dan in 1747, toen de gemeente zelfs niet één armlastige zuster kon onderhouden. Tegenover deze ontvangst beloofde Franeker de armen te zullen onderhouden en jaarlijks aan de kerk te Minnertsga 2 Caroly-guldens te betalen, welke verplichting reeds het volgend jaar 1763 door Franeker werd afgekocht met een Landschapsobligatie van honderd Caroly-guldens.

XIV. *Trijnwouden.*

Als slot dezer droeve geschiedenis van verdwenen Doopsgezinde gemeenten in Friesland moet ik nog met een enkel woord gewag maken van Trijnwouden, van welke gemeente wij echter zoo goed als niets weten. Van den tijd van haar ontstaan, van haar ledental, hare leeraars en geldmiddelen werd ons niets bekend. Haar naam komt voor onder de 53 gemeenten, die zich in 1695 terstond bij de Sociëteit aansloten. Op hoop van zegen, want contributie betaalde zij nooit. Ondersteuning genoot zij wel, want 27 Mei 1697 ontving zij zelfs de buitengewoon hooge subsidie van f220.— en 15 Juni 1698 nog f132. Daarna komt haar naam in de Sociëteitsboeken niet voor. Wij moeten dus aannemen, dat zij zelfs door de buitengewone inspanning der Sociëteit niet voor ondergang te bewaren was. Een onderzoek in het archief van Dantumawoude brengt geen licht. Na 1698 is de gemeente Trijnwouden spoorloos verdwenen.

— — — — —
 Hiermede is ons onderzoek ten einde gebracht. Wie thans een „Schetskaart van de Provincie Friesland, strekkende tot aanwijzing van de Doopsgezinde Gemeenten”

zou maken, zooals Bl. t. C. in 1839 deed voor de bestaande of bestaan hebbende gemeenten, zou minder namen hebben in te vullen. Maar de vraag rijst, of de vele kleine en finantieel zwakke gemeenten in dit gewest zullen blijven bestaan? Alle krachten dienen ingespannen, opdat zij niet nóg kleiner worden ¹⁾ en te gronde gaan door te weinig belangstelling, door een met het geringe ledenaantal bijna altijd gepaard gaande dorheid en nuchterheid, die doodelijk werken. Ook de kleinste Doopsgezinde gemeente heeft haar roeping te vervullen te midden van de overige protestantsche kerkgenootschappen. In menig opzicht zijn de levensvoorwaarden gunstiger dan in de vorige eeuw, toen zoo menige gemeente o. a. door gebrek aan geschikte leeraars kwijnde en onderging. De kentering van godsdienstig leven is gekomen; en al zullen de kleinere gemeenten wel altijd klein blijven in ledental en stoffelijke middelen, ook aan deze kan bewaarheid worden, dat van een mosterdzaadje een boom kan groeien, alzoo, dat de vogelen des hemels komen en nestelen in zijne takken.

IJst, April 1914.

¹⁾ Ook daarom komt het denkbeeld van Mr. J. Loosjes uiteengezet in de Zondagsbode, Doopsgez. Weekbl. van November jl. mij zoo heilloos voor, om nl. in de Doopsgezinde gemeenten uiterlijke scheiding te bevorderen naar aanleiding van de thans bestaande inwendige splitsing.